

Kārlis Vērdiņš LATVJU TIKUMI UN NETIKUMI

Ineta Lipša.
Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939.
Rīga: Zinātne, 2014.

Vēsturnieces Inetas Lipšas monogrāfija ir vairāku gadu darba rezultāts. Pēc apjomīgām latviešu periodikas materiālu studijām pētnieces rīcībā ir plašs 20. gadsimta 20.–30. gadu tekstu korpus, kurā daiļrunīgi spoguļojas tēmas, kuras uztraukušas latviešu sabiedrību sakarā ar dzimuma, dzimtes un seksualitātes problemātiku. Šo korpusu papildina arhīvu un muzeju materiāli, likumi un normatīvie akti, Saeimas runu stenogrammu citāti un atmiņas, dienasgrāmatas un daīlliteratūra.

Apjomīgā monogrāfija sadalīta tematiskās nodaļās, kuras vēsta par Pirmā pasaules kara laika (ne)tikumiem, vīrišķības un sievišķības izpratni, homoseksualitāti un transdzimtes personām, laulību, ārļaulības attiecībām un prostitutūciju, seksuāli transmisīvajām slimībām, dzimumizglītību un dzimstības regulāciju. Katra no šīm nodaļām, iespējams, varētu izaugt līdz patstāvīgas monogrāfijas apmēriem, taču autore savu dzīvelīgo materiālu ir disciplinējusi – starp citu, no pāri palikušajiem sakasnišiem jau izveidota ne mazāk interesantā grāmata „Izklāides kultūra Latvijā: morāles komunikācijas aspekti, 1918–1934” (2012).

Taču, atšķirībā no metālūznu vākšanas, pētnieka darbs iegūst domas skaidrību, ja savāktais haotiskais vēstures jēlmateriāls ievietots kādā noiteiktā sistēmā. Lipšas monogrāfijas konceptuālais pamats ir feminisma un dzimtes studiju skatījums uz dzimumdiferences problemātiku, kuras centrā ir sabiedrībā dominējošā hegemoniskā maskulinitāte (ar to domājot sabiedrības vairākuma akceptētas vīrišķības iezīmes un izpausmes), kurai pakārtotas sievietes sociālās lomas, kā arī deviantās seksualitātes un dzimtes izpausmes. Līdz ar to monogrāfija lielā mērā vēsta par sabiedrības uzskatu modernizāciju, dažādu viedokļu konfrontāciju un apspiesto sabiedrības grupu problemātisko emancipāciju, kura detalizēti iezīmēta gan salīdzinājumā ar ār-

zemju vēsturnieku pētījumiem par līdzīgiem tālāka procesiem citās Eiropas valstīs, gan teorētisku atziņām par dzimtes konstrukcijām 20. gadsimtā. Plašais avotu izmantojums ļāvis Lipšai, piemēram, koriģēt Dagmāras Hercogas monogrāfijā *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History* (2012) noklusēto informāciju par progresīvām izmaiņām abortu likumdošanā: Latvija ir otrā valsts aiz Padomju Savienības, kur likums atļāva veikt abortu, ja bērna piedzimšana sievietei būtu smaga sociāla vai ekonomiska nasta; šāds likuma punkts bija spēkā no 1933. līdz 1935. gadam.

Aina, kas uznirst no visa raibā materiālu klāstā, ir pārsteidzoši dzīvelīga un vietumis pat šokējoša. Preses lappusēs nemitīgi satiekas rakstnieku, pedagogu un publicistu iedomātā ideālā pasaule, kurā atbildīgi un godīgi vīrieši ir priekšzīmīgi vīri savām čaklajām, mātīskajām un seksuālos jautājumos naivajām sievietēm un gādīgi ģimenes tēvi kopulam un pareizi audzinātam bērnu pulciņam, un reālā pasaule, kurā, izrādās, ir pavisam citādi: uzdzīvot kāri vīrieši alkohola iespaidā nakti daudzās pie draisku lauku meiču un pilsētas prostitutu durvīm un loģiem, paved un pamet vientuļas jaunavas (to dzīve pēc ārļaulības bērna dzemdēšanas ir kauta un pazemojuma pilna, alternatīva ir legāls vai nelegāls aborts vai arī jaundzimušā bērna atstāšana kāpnu telpā vai vilcienā), kā arī izvēlas bezbērnu laulības vai vecpuša dzīvi, tā noskauzot valstij vajadzīgos jaunos pilsoņus un saņemot pārmetumus par latviešu tautas izmiršanas veicināšanu.

Uz šīs problemātikas iztirzāšanu naski bijuši arī rakstnieki – grāmatā vairākkārt citēti publiski paustie viedokļi, ko izteikuši Aspazija, J. Akuraters, L. Breikss, A. Brigadere, H. Eldgasts, A. Grīns, I. Kaija, A. Niedra, K. Skalbe un A. Upīts. Kopējā kori, kas svārstās no veselā saprāta saucējiem līdz salkaniem moralizētājiem, izceļas anarhists Apse-dēls, kurš diskusijā par laulības nozīmī nāk klajā ar priekšlikumu: “lai iet un kopojas visi tie, kuri gadās kopā, pilnīgi brīvi bez kaut kādas laulības” (327. lpp.).

Grāmātā ar tālāka viedokļiem iespējams iepazīties, lasot daudzos citātus, kuri rada ārkārtīgi kolorītu laikmeta ainu. Ko vērti ir bezgala agresīvas „meitās iešanas” apraksti un asiņaini gadatirgus kautiņu atreferējumi provinces presē un policijas ziņojumos (150.–160. lpp.), kas skaidri rāda, ka pārmērīga alkohola lietošana un tai sekojoša vardarbība ir senas latviešu tautas tradīcijas. Bezgala amizants ir arī Latgales iedzīvotāju sašutums un izmisums par civillaulību pielīdzināšanu baznīcas laulībām un kaislīgie lūgumi pasargāt tikumīgos Latgales iedzīvotājus no jaunradītajām dzimtsarakstu nodaļām, kurās slēgtās laulības „pielīdzina cilvēku lopam” (318.–322. lpp.).

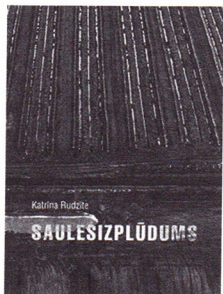
skatīt, ka sievietei iespējamas sociālās lomas šajos gados nepiedāvā nemaz tik daudz iespēju, kā būt materiāli patstāvīgai un nodrošināt iztiku, atbilst visām sabiedrības pieprasītajām morāles normām un turklāt vēl dzīvot daudz maz laimīgu, piepildītu dzīvi. Šokējoša liekas 20. gadu sievietes neaizsargātība: izrādās, pietika ar kāda nelabvēļa ziņojumu policijai, ka sievietē nodarbojas ar nelegālu prostitūciju, lai viņu pakļautu pazemojošām policijas un ārstu pārbaudēm.

Tāpat kā citur tālaka Eiropā, arī jaunajā Latvijas valstī reprodukcijas jautājums iegūst valstisku skanējumu – sieviešu pienākums ir dzemdēt valstij pilsoņus, un atteikšanās to darīt tiek uzskatīta teju par nodevību. Ār ļaunību attiecības un bezbērnu ļaunība tiek nosodīta, līdz ar to nav grūti uzminēt, kādā pazemojošā strupeļu labirintā dzīvoja trūcīgākais iedzīvotāju slānis: iztikas līdzekļu ir maz, tikko pietiek izdzīvošanai, intīmas attiecības tomēr gribas, oficiālu ļaunību ar bērniem un ģimenes līgzu at-

ļauības bērnus ir sievietes sociālā nāve, aborts ir kriminālnoziedzums, koncepcija tiek publiski nosodīta, tāpat kā homoseksuāli sakari starp vīriešiem, atturība tiek cildināta, zināšanas par seksualitāti jauniešiem sniedz nelabprāt, un no meitenēm sagaida naivumu, pasivitāti, šķīstību, bet no puisiem – pieredzi, iniciatīvu un materiālo nodrošinātību.

Jāpiebilst, ka publicistu, policistu un ārstu redzeslokā nonāca galvenokārt tie iedzīvotāji, kas savu seksualitāti piekopa kādā sabiedrību īpaši tracināšanā veidā – godīgi pilsoņi, kas to darīja guļamistabā ar savu ļaunību draugu, noteikti nav šā pētījuma galvenie varoņi. Rezultātā seksualitāte aplūkotajā laikposmā publikajā diskursā figurē kā neķītra joma, par kuru publiski izteikti ir nepieklājīgi. Lielā mērā šādu attieksmi pārņēma arī vēlākajos okupācijas laikos dzīvojošās paaudzes, tādēļ nav brīnīties, ka arī mūsdienu cilvēks vēl tikai mūcās apieties ar savu seksualitāti – un vai gan to kādā paaudze spēš līdz galam iemācīties? ==

Inga Surgunte „SAULESIZPLŪDUMA” ROBEŽĀS

*Katrīna Rudzīte.
Saulēsizplūdums.
B. v.: Literatūras
kombains, 2014.*

Katrīnai Rudzītei, kas iepriekš bija pazīstama kā Katrīna Kuduma, kuras pirmās, šķiet, pavisam nesenās publikācijas pavadīja tādi komentāri kā „viņai ir 16 un jūs par viņu vēl dzirdēsiet”, iznācis pirmais dzejas krājums „Saulēsizplūdums”. Jo-projām ļoti jauna, Rudzīte pārliecināši piebiedrojas tiem dzejas debātantiem divdesmitgadniekiem, kuri pēdējos gados pārsteiguši un iepriecinājuši lasītājus ar spīgti individuālu intonāciju, izkoptu izteiksmi un savaldītu ego, apliecinot, ka talantu un attīstības trūkums Latvijas dzejai nedraud.

„Saulēsizplūdums” jūtīgi un jutīgi fiksē gais-

vienīgais vērojuma objekts un tēlainības avots ir pilsēta, kas veiksmīgākajos gadījumos rada negaidīti strauju un iedarbīgu pārnēsi no majestātiski traģiskā uz intīmi sāpīgo: „Zem pelnu kupola gulošā pilsēta, tavos plakstos satrūd un izdeg tūkstošiem gaismas avotu, pārtrūkstot sarkaniem kvēldiegiem. Tās ir tās pašas saites, tie paši staipekņi, kas saista mani ar staciju peroniem, kad izliekos gaidām vilcieni, ar bērnu, ar to nelaimīgo būtni, kas bezrūpīgi šūpojas līdz šosejas ritmam kārtējā autobusā, kamēr ausis dūc saldās un izmisušas balsis ..” (19. lpp.)

Līdzīgi kā grāmatas vāka noformējumam izmantotā Gunāra Dukštes zemes aerofotogrāfija maldina redzi un ļauj to noturēt par debesu vidēšanu šķīrbainā koka sienā, tā šīs pilsētas spoguļošāna paņēmiens sagādā tikamam apziņas kūlenus īsāk laikā, tādat īsu teksta ekstāzi. Taču daudz biežāk autore izvēlas strādāt ar makroobjektīvu un katru uzņemto kadru piesūcināt ar fiziskām sāpēm un nolemtību: „jūs labāk par mani zināt kāda top pilsētas āda / kad saule un velosipēdistu zvaniņi pagriežas uz vakaru / bieža kā tvaiki sāpoša kā no melnoju šķēlēm mute / un kaut kas mūsos ir pārgriezts uz pusēm ..” (38. lpp.) Šis paņēmiens krājumā viscaur dominē, no vienas puses tekstiem piešķirot īpašu, dramatisma piestrāvotu, blīvu jutekliskumu, no otras – gluži kaitnieciski ierobežojot izteiksmes iespējas.